

ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATIDA BARQAROR BIRIKMALARNING QO'LLANILISHI

F. Jumayeva (ilmiy rahbar) jspi.uz
D. Shukurova JDPI magistranti

Maqol, matal, ibora, aforizm kabilar semantik-sintaktik qurilishiga ko'ra barqaror birikmalardir. Ijodkor barqaror birikmalardan lokutiv, illokutiv va perllokutiv nutq aktlarini yaratishda mahorat bilan foydalanadi. Qahramonlar tabiati, ruhiy holati, hayot tarzini tasvirlovchi okkozional ma'noni hosil qilish maqsadida turg'un birikmalarning shakl ifodasiga o'zgartirish kiritadi. Shu tarzda xalq maqollari, iboralari shaklan va mazmunan sayqallanib, yangi ma'no nozikliklari bilan to'yinib boradi. Masalan, Erkin Vohidovning ushbu misralarida o'zbek xalq maqolining she'riy ifodasi aks etgan:

*Do 'st qidir, do 'st top jahonda,
Do 'st yuz ming bo 'lsa oz,
Ko 'p erur bisyor dushman
Bo 'lsa u bir dona ham.*

Bu kabi misralar orqali mumtoz she'riyatda irsoli masal san'ati yaratilgan. Xalq tilida "Do'st ming bo'lsa ham — oz, dushman bir bo'lsa ham — ko'p" [2] maqoli mavjud. Shoir maqolga xos yuz so'zining o'rnida yuz ming so'zini qo'llaydi. Bundan maqsad, aytaylik, maqolni she'r uslubiga moslashtirish bo'lsa, mazmunan esa nutq aktini kuchaytirish, ta'kidlashdir. Shoirning ayrim misralarida maqol tarkibidagi leksik-semantik o'zgarishlar obraz tasvirini bo'rttirishga, kuchaytirishga emas, aksincha pasaytirishga hizmat qilayotganini anglaymiz.

*Umrini oshiq hamisha,
O'tkazur orzu bilan,
Oyning o'n beshi qorong'u,
O'n beshi yog'du bilan.*

Aslida, o'zbek xalq maqoli "Oyning o'n beshi qorong'u bo'lsa, o'n beshi-yorug'" -edi. Erkin Vohidov esa maqolni she'r uslubiga moslashtiribgina qolmay, yorug' leksemasini yog'du leksemasiga ko'chirish orqali har qanday qiyinchiliklardan so'ng, asta-sekin barchasi yaxshi bo'lishiga ishora bor ekanligini mahorat bilan tasvirlagan. O'zbek tilining izohli lug'atida yog'du so'zi yorituvchi manbadan taralayotgan nur degan ma'noni berayotganiga ahamiyat bersak, har qanday qiyinchilikdan so'ng hayot sekin asta yaxshilanishiga ishora borligini ko'rish mumkin. Matn mazmunini va muallifning maqsadini yoritib beruvchi vositalardan biri leksik birliklar sanaladi. Ular matn qismlarining semantik bog'lanishini ta'minlaydi. Yuqoridagi satrlarda shoir- "Oyning o'n beshi qorong'u bo'lsa, o'n beshi-yorug'" maqolini poetik aktuallashgan holda qo'llagan.

*Kuyida men tosh boshimni
Urmagan ostona yo 'q
Elda bor shunday masal
Jon chekmasang jonona yo 'q.*

Aslida o‘zbek xalq maqolida “Jon chekmasang jonona qayda, toqqa chiqmasang do‘lona qayda” deya ritorik so‘roq bilan kitobxonga ta’sir etish maqsad qilingan bo‘lsa. She’rda esa bu maqol hukm vazifasida kelayapti. Aslida harakat qilmasang, tirishqoq bo‘lmasang hech narsaga erisha olmaysan deya ritorik so‘roq bilan inkor etish mavjud. Erkin Vohidov poetik aktuallashtirib bunda ham inkor shakli bilan ifodalayapti. Ammo maqoldan farqli o‘laroq qatiiy inkorni ifodalash orqali okkozional yondashuvga erishgan. Shuningdek “bosh urmoq” iborasi tosh leksemasi bilan aktuallashib bardosh chidamli semasini berayapti. Aslida toshga beilayotgan polisemantik leksemalar anchagina, shoir misralarda esa toshning bardosh ma’nosida qo‘llangan semantikasini ifodalashga harakat qilgan. Ijodkor foydalangan poetik aktuallashgan birliklar shunisi bilan qimmatliki, u fikr bilan uyg‘un holda sodda va tabiiy yuzaga kelgan.

*Ming yil xira yulduz bo‘lgandan,
Bir dam yoniq sham bo‘lgan afzal.*

Shoir umrni qancha emas, balki qanday yashashga sarflash lozimligini yuqoridagi satrlarda jamlagan. Bunday fikrlar G‘afur G‘ulomning “Vaqt” she’rida ham “Ba’zida bir nafas olgulik muddat- ming yulduz so‘nishi uchun yetgulik” tarzida ifodalangan. Bu satrlarda o‘zaro ziddlik nafaqat barqaror birikmalar, balki xira yulduz va yoniq sham birikmalari orqali ham assotsiatsion maydonni yuzaga keltirishga harakat qilgan.

*O‘ynashmagin arbob bilan,
Arbob garchi ming dilkash.
Bilki, bo‘ri qo‘zichoqqa
Sher ohuga hazilkash.*

Misrada keltirilgan maqolning lingvopoetik moslashtirilishi satrdagi bo‘ri bilan qo‘zichoq hamda sher va ohu munosabati asosida yoritilgan. Aslida maqol “O‘ynashmagin arbob bilan, arbob urar harbop bilan” –edi. Lekin ijodkor maqolning bir qismidan foydalanmay arbobning turli hiyla nayranglariga ehtiyot bo‘l degan hukmni majozning bir qancha turi orqali ifodalab bergan.

Erkin Vohudov she’riyatida xalq maqollari, iboralardan keng foydalanilgan. Shoir maqoldagi ayrim so‘zlarni o‘zgartirish bilan, badiiy quvvatni oshirgan. Ramziy ifodaga ega bo‘lgan so‘zlarni qo‘llash asosida, obrazli tasvirni boyitgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. - Т.: Фан, 2007.
2. O‘zbek xalq maqollari. «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati 2005.